

*Egresi Katalin**

A tulajdonjog az olasz alkotmányozás folyamatában¹

1. Bevezetés

Az 1948. január 1-jén hatályba lépett olasz köztársasági alkotmány egy közel másfél éves jogtudományi munka és politikai kompromisszum terméke. Az alkotmányozás végeredménye egy tizenkét alapvetet, valamint az alapvető jogok és kötelességek szisztematikus rendszerét tartalmazó közjogi dokumentum lett, amely hosszú, ám termékeny viták következtében nyerte el végleges formáját. A jogok és kötelességek fejezetén belül az alkotmányozó hatalom az egyén közösségi kapcsolatrendszerének értelmezési keretein belül mozogva világosan elkülönítette a magánszférával és társadalmi élettel összefüggő jogokat a gazdasági, a szociális és kulturális jogoktól, illetve a politikai jogok és kötelességek típusaitól. Ezen tipizáláson belül a tulajdonjog első ránézésre periferikus helyen a gazdasági jogok között, mindösszesen egyetlen paragrafusban (42. §) kapott helyet, a munkára, illetve a magánkezdeményezés szabadságára vonatkozó alkotmányos cikkelyek után. Mivel az olasz alkotmány speciális vonásaival kapcsolatban komoly szakirodalmi egyetértés van a tekintetben, hogy a második világháború utáni alkotmányban a gazdasági és szociális jogok kiemelkedően fontos szerepet játszottak, joggal vetődik fel a kérdés, hogy vajon hogyan kezelte az akkori kereszténydemokrata, szocialista, kommunista és liberális ideológia mentén tagolt politikai elit a magántulajdon kérdését, milyen viták vezettek el a 42. § normaszövegének végső változatához, milyen változásokon ment át az alkotmány ezen paragrafusa midőn végleges formáját elnyerte, illetve hogyan viszonyult az alkotmányos alapelvekhez és a gazdasági jogokhoz.

* Habilitált egyetemi docens, Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar, Jogelméleti Tanszék.

¹ A tanulmány a TÁMOP: 4/1.1/A-10/1. KONV-2010-005 program és a K 108790. számú, „A modern állam változásai – Történeti perspektívák és a jelenkori kihívásokra adott válaszok” című OTKA projekt keretében készült.

2. A tulajdonjog a bizottsági tárgyalásokban és az Alkotmányozó Gyűlés általános vitájában

Az olasz alkotmány normaszövegének kidolgozása szempontjából fontos kiindulópont az a bizottsági rendszer, amelyet az Alkotmányozó Gyűlés 1946. július 15-i ülésén fogadtak el. A 75 képviselőből álló bizottság Meuccio Ruini elnöklete alatt július 23-án három albizottságra oszlott. Ezek közül a 18 tagú első albizottság az alapvető jogok és kötelességek rendszerét, az ugyancsak 18 tagú harmadik albizottság a gazdasági és szociális jogok fejezetét dolgozta ki, így a tulajdonjogra vonatkozó 42. §, illetve az ezzel összefüggő magánkezdeményezés szabadsága (41. §), a kisajátítás (43. §), a földhasználat és a földhöz jutás (45. §) e két albizottság elé került.² A szövegezési munkálatokat a harmadik albizottság kezdte meg, amely az 1946. szeptember 25-i, 26-i, 27-i és 30-i ülésnapokon a tulajdonjogot, az október 1-jei ülésén a gazdasági tevékenységre és a tulajdonjogra vonatkozó első javaslatokat, október 2-án ismét a gazdasági tevékenység szabadságát tárgyalta. Ezzel egy időben, 1946. október 3-án az első albizottság vitát folytatott a gazdasági és társadalmi kapcsolatok fejezet alapelveiről, majd október 25-én a harmadik albizottság a gazdasági tevékenység társadalmi ellenőrzéséről. A bizottsági viták végeredményeként október 26-án a tulajdonjogra és az öröklésre vonatkozó paragrafusok elfogadásával a harmadik albizottság elnöke, a szocialista Gustavo Ghidini a bizottság elvi javaslataival együtt a normaszöveg tervezetét átadta Meuccio Ruininek, a 75. bizottság elnökének, amelyet követően 1947. március 4-én kezdhetette meg az Alkotmányozó Gyűlés az általános vitát. A vita végeredményeként május 13-án megszületett a tulajdonjogra vonatkozó paragrafus végleges szövege.

A két albizottság munkájában nagyon érdekes és lényegbevágó eltérések voltak érzékelhetők, ám a harmadik albizottság – öt ülésen kialakított – álláspontja sokkal közelebb állt a végleges szöveghez, mint az első albizottságé, annak ellenére, hogy az előterjesztő javaslata számos ponton megváltozott. A tulajdonjog normaszövegének előterjesztője, Emilio Paolo Taviani kereszténydemokrata politikus a 3. albizottság vitaindító ülésén 1946. szeptember 25-én a jogtörténeti fejlődés perspektívájában szemlélve, a tulajdonjogra vonatkozó kortárs alkotmányok és a korábbi alkotmányok közötti különbségből indult ki. Nézete szerint a jelen kor társadalmi és gazdasági kihívásait tükröző alkotmányos szabályozás nem engedheti meg, hogy a korábbi közjogi dokumentumok fényében értelmezze a tulajdonos és a tulajdon viszonyát. Ahogy az egységes olasz állam első írott alkotmánya, a Statuto Albertino a korszaknak

² A második, 38 tagú albizottság az államszervezeti kérdésekkel foglalkozott, elnöke a kommunista párti Umberto Terracini volt. A bizottsági munkák részletes elemzését lásd CHELI, ENZO: *Divergenze nella storiografia e linee di una possibile ricerca* – Il contributo italiano alla storia del Pensiero e Diritto. 2012.

megfelelően csupán egyetlen paragrafus erejéig foglalkozott vele,³ mint az emberi szabadság szent és sérthetetlen jogával, addig a tulajdonjog társadalmi rendeltetését, a tulajdonos társadalmi kapcsolatrendszeren belüli helyét, a tulajdoni formákat és a tulajdonjog korlátozhatóságának módját, illetve korlátait egyaránt újra kell definiálni. A két korszak közötti különbség valóban nem csekély. A Statuto Albertino hatályba lépését követően 1865-ben elfogadott polgári jogi kódex 436. §-a a tulajdonjogra vonatkozóan az újkori polgári törvénykönyvekhez hasonlóan a tulajdonjogot abszolút jogként határozta meg, és csupán a törvény vagy jogszabály által tiltott használatot zárta ki. Ezt a logikát követte az 1942-es kódex is, amelynek 832. §-a ugyancsak teljes és kizárólagos rendelkezési jogként, illetve ezen jog élvezetként definiálta, amely a jogrendszer által meghatározott kötelezettségek és korlátok keretei között gyakorolható.⁴ Mind a két törvény a tulajdonjog abszolút, teljes és kizárólagos jellemvonásaira, illetve a tulajdonjog gyakorlása korlátainak a törvényi/jogszabályi/jogrendszer által meghatározott kereteire helyezte a hangsúlyt.

Taviani arra hívta fel a bizottság figyelmét, hogy a modern társadalom alapja a munka és takarékoskodás által megszerzett magántulajdon, amely a személy védelmét és kibontakozását szolgálja. Ebben olyan természetjogi értékek jelennek meg, mint a szabadság és önmegvalósítás, amelyet már John Locke politikafilozófiája összekapcsolt, midőn az életet, a szabadságot és a tulajdont jelölte meg a társadalmi lét alappilléreinek. Ezt követte az 1789-es Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozata, amely a liberális szellemiségű polgári jogi kódexek és alkotmányos karták alapelemévé vált. Az ember magántulaj-

³ A Statuto Albertino az Állampolgári jogok és köteleességek fejezetén belül a 29. §-ban szabályozta a tulajdonjog kérdését: „Minden tulajdon, kivétel nélkül, sérthetetlen. Amennyiben a legálisan meghatározott közérdek megköveteli, részben vagy teljes mértékben a törvénnyel összhangban álló igazságos kártalanítással kisajátítható.” DEL GIUDICE, FEDERICO red.: *La costituzione esplicita. La Carta fondamentale della Repubblica spiegata Articolo per Articolo*. 9. edizione. Napoli, 2010, Gruppo Editoriale Esselibri-Simone, 388.

⁴ FINOCCHIARO, ALFIO: Il diritto di proprietà nella giurisprudenza italiana. In *Il diritto di proprietà nella giurisprudenza costituzionale. Incontri tra la Corte costituzionale italiana la Corte costituzionale spagnola e il Tribunale costituzionale portoghese*, 2009. október 8–11., Lisszabon. <http://www.cortecostituzionale.it>, 2015.04.10.

A korszak liberális törvénykönyvei hasonló rendelkezéseket tartalmaztak:

„A tulajdonjog a javak élvezetére, a velük való rendelkezésre irányuló legteljesebb jogosultság, tilos azonban azzal a törvénybe vagy rendeletbe ütköző módon élni.” (Code Civil 544. §),

„Mindaz ami valakié, minden testi és testetlen dolgai, az ő tulajdonának neveztetnek.” (AGB 354. §),

„Mint jogot tekintve, a tulajdon azon szabadság, miszerint valaki a dolog állagával s annak hasznáival kénye kedve szerint bánhatik, abból mindenki mást kizárhat.” (AGB 354. §),

„Egy dolog tulajdonosa, anélkül, hogy a törvényt vagy mások jogait megsértené, tetszése szerint cselekedhet a dologgal, és kizárhatja mások bármiféle behatásait.” (BGB 903. §),

„A tulajdonost a törvénynek és mások jogainak korlátai között teljes és kizárólagos jogi hatalom illeti tulajdonának tárgyán.” (Mtj. 431. §) LENKOVICS BARNABÁS: *Magyar polgári jog. Dologi jog*. Budapest, 2006, Eötvös József Könyvkiadó, 58.

dona olyan „abszolút” hatalmat, képességet és szabadságot biztosított a tulajdonos számára, amely megvédte mások bárminemű behatásától, illetve arra kényszerítette, hogy mások ugyanilyen jogát maximális mértékben tartsa tiszteletben. Ezen a ponton érdemes egy pillanatra az előadó javaslatában használt szavak jelentéstartalmával foglalkozni. A kereszténydemokrata politikus külön hangsúlyozta, hogy nem a liberális eredetű individuum (individuo), hanem a személy (persona) kifejezést kívánja használni, mert a liberális ideológia a magántulajdont kizárólag az egyéni önmegvalósítás alapjának és eszközének tartotta, ám a modern olasz konstitucionalizmus az emberi méltóságot nem csupán egyéni, hanem társadalmi összefüggésében is elismerte, s ez utóbbit összekötötte a szolidaritás elvével, így a magántulajdonnal rendelkező személyt a társadalom tagjaként határozta meg, nem a maga absztrakt, antiszociális, azaz társadalomtól idegen, kiszakított mivoltában. Ez azzal a következménnyel jár, hogy az államnak azért kell védenie a tulajdont, hogy minden ember a társadalom tagjaként önmaga megvalósításán túl a társadalom összeműködéséhez is hozzájáruljon. A tulajdonos ugyanis képes hozzájárulni a társadalom terheihez és a kötelezettségek teljesítéséhez is, önmaga és családja fenntartásán túl. Taviani rendkívül fontosnak tartotta, hogy a tulajdonhoz való jog és annak társadalmi rendeltetése egyazon paragrafuson belül kerüljön rögzítésre. Ezzel a természetjogi eredetű értékek ellensúlyát a tulajdon társadalmi funkciója jelentette, amely jelentős mértékben módosította a tulajdonhoz kapcsolódó „sérthetlenség” kifejezés jelentéstartalmát is. A klasszikus liberális értékrendet tükröző 19. századi alkotmányok azt sugallták, hogy az alkotmány és az alkotmány felhatalmazásán alapuló törvény/jogszabály által garantált tulajdonjog egyszer s mindenkor megváltoztathatatlan abszolút jog. Ugyanakkor egyetértve a törvényi szintű szabályozás szükségességével, a tulajdonjog nemcsak a magánszemélyeket, hanem az államot, a régiókat, a községeket és más kollektív entitásokat is megilleti, ám már Taviani is különbséget tett a magán-, az állami és közösségi tulajdoni formák között, amely az egyik legneuralgikusabb ponttá vált a soron következő ülésen. Mi volt az indoka az állami és közösségi tulajdoni formák közötti különbségnek? Egyfelől az állami bürokrácia kiterjedt volta, amely megnehezítheti a tulajdonszerzést. Másfelől a közösségi – szövetkezeti – tulajdoni formák alkalmazásának arra a gazdasági tevékenység meghatározott szektoraiban, illetve a közszolgáltatások területén, hogy a piac magánszereplőinek monopolisztikus törekvéseit korlátozzák, s így lehetővé tegyék az egyenlőbb és méltányosabb(!) részesedést ezen szolgáltatásokban.

Az előterjesztés érdekes eleme volt a földtulajdon kérdésének felvetése. Tekintettel a dél-itáliai és különösen a szicíliai latifundiális nagybirtokrendszerre a kereszténydemokrata politikus ezen a területen az állami ellenőrzés jogát akarta rögzíteni, mind a föld hasznosítása, mind a földosztás tekintetében. Külön kiemelte, hogy az olasz társadalomban jelen lévő nagyarányú szegénység miatt sokan nem lesznek képesek önerőből tulajdont szerezni, amelyre szintén a szövetkezeti tulajdonformák és az állami szerepvállalás jelenthetnek megoldást. A javaslat záró része a tulajdon megszerzésének, átruházásának és az öröklés általi tulajdonszerzésnek, továbbá a tulajdonjoggal való élés korlátainak, és módjának a törvényi szintű szabályozására hívta fel a figyelmet.

Az előterjesztést az első három vitaalkalommal élénk vita kísérte, a javaslat több pontjával kapcsolatban, ami azt eredményezte, hogy Taviani elképzelései csak részben voltak átültethetők. Mivel az alkotmányozás folyamatában igen sokféle politikai ideológia játszott szerepet, ez a politikai értékrendbeli különbség az előterjesztéssel kapcsolatos vitákon jól látszott. A kommunista párti Bruno Corbi, a kereszténydemokrata Amintore Fanfani és szocialista Ivan Matteo Lombardo egyetértett abban, hogy az alkotmány nem határozhatja meg, hogy magántulajdonnal csak a munka és a takarékoskodás révén lehet rendelkezni, a normaszöveg csupán azt tartalmazhatja, hogy a „Közársaság elismeri és védi a magántulajdonhoz való jogot”.⁵ Az előadói előterjesztéssel kapcsolatos ezen kifogásnál érdekes motívum volt, hogy a javaslatot nem csupán baloldali bizottsági tagok, hanem az egyik kereszténydemokrata politikus is vitatta, így az Alkotmányozó Gyűlés legnagyobb politikai erejének, a kereszténydemokráciának is voltak komoly nézeteltérései. Ezt leszámítva a három fent említett politikus a paragrafus további része tekintetében egymással is vitába szállt. Corbi arra helyezte a hangsúlyt, hogy az alkotmány normaszövege tartalmazza egyfelől a tulajdonjog megszerzésének, átruházásának, korlátainak kizárólag törvény általi meghatározását, másfelől a bizottság foglalja bele a normaszövegbe, hogy a magántulajdon nem csak magán-, hanem társadalmi funkcióval is bír, így a törvény jogosult arra, hogy a munka és a közösség érdekeivel ellentétben álló tulajdonszerzést megtiltsa, továbbá előnyben részesítse azon szövetkezeti és kistulajdonosi formákat, hiszen a társadalom számos tagja anyagi helyzeténél fogva nem képes tulajdonszerzésre. A kereszténydemokrata Fanfani ezzel kapcsolatban csupán a törvényi szabályozás szükségességét, illetve további két elemet tartott hangsúlyosnak. Ez a tulajdon társadalmi rendeltetésének rögzítése és annak az elismerése, hogy a társadalom minden tagja szert tehessen tulajdonra, amivel nemcsak Taviani, hanem Corbi elképzelését is vitatta. Végül Lombardo javaslata arra vonatkozott, hogy törvény tiltsa meg egyfelől a tulajdonjog társadalmi hasznossággal szembeni, illetve mások jogai és szabadsága ellenében történő gyakorlását, ám a tulajdonjogban foglalt jogosítványok mindegyikének összhangban kell lennie a társadalom egészének érdekeivel. Az albizottság elnöke, Gustavo Ghidini szocialista politikus a testületi vita szeptember 27-i délutáni ülésén, a fent elemzett viták figyelembe vételével négy pontban foglalta össze a tulajdonjoggal kapcsolatos érveit. 1. A tulajdonhoz való jogot az állam védje és ismerje el. 2. Törvény határozza meg korlátozásának módját. 3–4. Az alkotmány szövege tartalmazza a „társadalmi rendeltetés” és a „mindenki számára elérhető” kifejezéseket. A vita végére megszületett az albizottság első közös javaslata, amely 4 cikkelyből állt, ebből a 2. és a 3. cikket egyhangú szavazással fogadták el.

1. A gazdasági javak a magán, a szövetkezeti és a közösségi tulajdoni tárgyai lehetnek.

⁵ A normaszöveg és az arra vonatkozó javaslatok megtalálhatók az alkotmány vitájának teljes anyagát tartalmazó világhálós oldalon: CALZARETTI, FABRIZIO red.: *Le discussioni in Assemblea. La nascita della Costituzione. Le discussioni in Assemblea Costituente a commento degli articoli della Costituzione.* www.nascitacostituzione.it.

2. Az állami elismeri és biztosítja a magántulajdont. Törvény határozza meg a tulajdoni formákat és azok korlátait, a társadalmi rendeltetés biztosítása és mindenki számára hozzáférhetővé tétele szempontjából.
3. Közérdekből és a gazdasági tevékenység összehangolása érdekében a törvény közületi szervezeteknek és a munkavállalók, illetve fogyasztók közösségének juttathat termelési vállalatokat és a termelési javak tulajdonát, akár eredeti módon, akár kártalanítás ellenében történő kisajátítás útján.
4. Az öröklés útján történő tulajdonátruházás védelemben részesül. Törvény határozza meg, a törvényes, a végrendeleti öröklés, továbbá a közösségi öröklés (nem az állam kifejezést használja a javaslat!) jogainak korlátait és normáit.⁶

Az első javaslat szövegének elfogadása után a szeptember 30-i, elegendő bizottsági taggal ugyan nem rendelkező ülésén heves vitát váltott ki a tulajdoni formák meghatározása és a 2 cikk azon mondatrésze, amely szerint törvény határozza meg a tulajdoni formákat. Az előbbi esetében tartalmi vita, az utóbbi esetében viszont a fogalom pontatlansága kapott figyelmet. Amennyiben a magántulajdoni formával szembeni szövetkezeti és közösségi tulajdon meghatározásának kritériumait elemezzük, akkor nehezen tartható a szövetkezeti tulajdon szembeállítás a magántulajdonnal. A harmadik albizottság elnöke, Ghidini szerint a szövetkezeti tulajdon formailag magántulajdon, ám attól lényegileg különbözik, hiszen a magántulajdon elsősorban privát érdekeket véd, a szövetkezeti tulajdon pedig meghatározott társadalmi csoportoknak, a munkavállalóknak, illetve fogyasztóknak a speciális közösségi céljait, azon célokat, amelyeknek megvalósítására a szövetkezetet létrehozták. A második esetben a tulajdoni formák helyett egzaktabb megfogalmazás lehet: a tulajdonszerzés és a tulajdonnal való rendelkezés, illetve annak korlátainak törvény általi szabályozása. Ez utóbbival az ülés résztvevői egyetértettek, így az október 1-jei ülésen már módosításon ment át az első javaslat 2 cikke. Az újonnan jóváhagyott verzió az alábbi módon került megszövegezésre: „A törvény határozza meg a tulajdon megszerzésének és használatának módjait, illetve korlátait.”⁷

Még ugyanezen a napon került sor a magánkezdeményezés szabadsága tárgyában tett előadói javaslat megvitatására. A javaslat előterjesztője a kommunista párti Corbi, összhangban Tavianinak a tulajdonjogra vonatkozó korábbi előadásával, a gazdasági tevékenység szabadságát a társadalmi hasznosság szolgálatába állította. Számos 20. századi alkotmányt, többek között a weimari, a szovjet, a jugoszláv és a francia példát hozta fel annak igazolására, hogy a klasszikus liberalizmus szabadságfelfogása öncélú, nem tud megfelelni a jelenkor gazdasági és társadalmi kihívásainak, így az alkotmányozó hatalom csak olyan mértékben részesítheti alkotmányos védelemben, amennyiben az a társadalmi célok megvalósítását szolgálja. Ezzel összeecsengett az október 16-i ülés, amely a gazdasági tevékenység társadalmi ellenőrzéséről szólt, és mind a

⁶ A harmadik albizottság első, az 1946. szeptember 27-i ülésén kidolgozott javaslata a tulajdonjogra vonatkozó alkotmányos paragrafus szövegéről. CALZARETTI: *i. m.*

⁷ Az 1946. október 1-jei ülés napirendje, illetve a fejezet végén megtalálható normaszöveg fejlődéstörténete alapján. CALZARETTI: *i. m.*

magán, mind a közösségi formáit az állampolgárok jólétének és a személyek teljes önkibontakozásának szolgálatába állította. E cél érdekében a Köztársaságnak számos eszközzel kell védenie a társadalmi fejlődéssel összhangban álló magánkezdeményezést: például lehetővé kell tennie, hogy 1. a munkavállalók (illetve fogyasztók) részt vehessenek a vállalkozások/vállalatok igazgatásában, tulajdonában és részesedhessenek a vállalatok hasznából, 2. a vállalatok pénzügyi ellenőrzését, 3. társadalmi célok megvalósítását realizáló adópolitikát, 4. a regionális és országos szintű képviselői szervek mellett gazdasági tanácsadó bizottságok felállítását, illetve 5. a tulajdonátruházás és tulajdon-szerzés korlátozását a nem jövedelmező magánvállalkozások társadalmosítása által.⁸ Ezen az ülésen látni lehetett, hogy a tulajdon és a vállalkozás közötti különbség határai elmosódtak, amit az egyik hozzászóló, a kommunista Antonio Pesenti az alábbi megjegyzésével támasztott alá: „nincs különbség a tulajdon és a vállalkozás formája között, a vállalkozás fogalma szükségszerűen keveredik a tulajdonéval”.⁹ Emögött éppen az alapvető szolgáltatások biztosítására alkalmasnak tartott köztulajdoni formák előnyben részesítése állt, amit a tulajdonjoggal kapcsolatos vitákban is több kereszténydemokrata, illetve baloldali – szocialista, szociáldemokrata és kommunista képviselő egyaránt támogatott. Igaz, ezen a ponton a kereszténydemokrata Fanfani szállt szembe a kommunista párti hozzászólással a tekintetben, hogy a tulajdon, azaz az ingó és ingatlan javakkal való rendelkezés olyan minimális igény az egyén részéről a társadalom felé, amely szimbolikusan kifejezve mint egy pajzs megvédi a tulajdonost az éhezéstől, mások kellemetlen és jogtalan behatásaitól.¹⁰

Mindeközben az első albizottság október 3-án a társadalmi kapcsolatok alapelveinek általános vitájában jutott közös nevezőre. Ez az ülés azért volt kiemelkedően fontos, mert az Alkotmányozó Gyűlés pártjainak jól ismert vezető politikusai nyilatkoztak a gazdasági és szociális jogok mögött meghúzódó alapelvek értéktartalmáról. Itt sokkal jobban kiütközött a baloldali és jobboldali pártok közötti nézetkülönbség. Palmiro Togliatti, a kommunista párt főtitkára a gazdaság egyes, közszolgáltatásokat biztosító szektorainak nacionalizálását és a gazdaság társadalmi ellenőrzését sürgette. Togliatti a bizottsági ülésen és később az Alkotmányozó Gyűlés általános vitájában is 1947. március 11-én, az alkotmány egésze szempontjából fontosnak tartotta kiemelni, hogy egy olyan átmeneti gazdasági és társadalmi korszakban kell az olasz alkotmány normaszövegét kidolgozni, amelyben egymással ellentétes ideológiai elképzelések jelennek meg a gazdasági és szociális jogok mögött. „Ebben az időszakban természetes, hogy nem a szabad kezdeményezés és a termelési eszközök magántulajdona ellen folyik a harc, hanem a magántulajdon egyes formái ellen, amelyek a termelők széles rétegeinek kezdeményezéseit nyomják el, különösen a közszolgáltatásokban jelen lévő, a gazdaság egyes területeinek koncentrációját megvalósító monopolisztikus magántulajdonok, amelyek veszélybe sodorják az állampolgárok nagy többségének szabadságát, illetve az

⁸ Az 1946. október 16-i első albizottság javaslata. CALZARETTI: *i. m.*

⁹ RODOTÀ, STEFANO: La proprietà all'assemblea costituente. In *Politica del diritto*, 1979, 414.

¹⁰ Uo. 414.

ország politikai és gazdasági létét.”¹¹ A kommunista párt végül is a munkavállalók gazdasági és szociális érdekein keresztül a köztulajdon – mind társadalmi, mind állami – formáját a magántulajdon formája mellé kívánta helyezni az alkotmány normaszövegében, s ennek minden alkalommal komoly hangsúlyt adott.

Giuseppe Dossetti, a kereszténydemokrácia egyik vezető személyisége a társadalmi ellenőrzés szükségességét elfogadta, de azt két további motívummal egészítette ki. Nézete szerint a gazdasági jogok mindegyike a demokratikus politikai rendszerrel karöltve valósulhat meg, a gazdaság ellenőrzését meghatározott állami szerveknek kellene megvalósítania. Ugyanakkor felhívta a figyelmet arra, hogy a munka és takarékoskodás által megszerezhető magántulajdon minimális mértékét jogszabályi szinten kell meghatározni, hiszen a tulajdonszerzés széles társadalmi rétegek számára nem biztosított. Ezzel összefüggésben az ugyancsak kereszténydemokrata politikus Aldo Moro – az 1960/70-es években több ízben Olaszország miniszterelnöke – éppen a liberális gazdaságpolitika végéről beszélt. Az állampolgárok jólétét sem nemzeti, sem világ-gazdasági szinten nem lehet biztosítani a gazdasági szféra ellenőrzése nélkül, ám ezt úgy kell megtenni, hogy a magánkezdeményezés szabadsága és a magántulajdon védelme összeegyeztethető legyen a társadalmi és állami ellenőrzés különböző formáival. Giorgio *La Pira* a liberális gazdasági rend alapértékei – a szabadság és önkibontakozás – összeegyeztetését sürgette az új gazdasági és társadalmi kihívásokkal. Nézőpontja mögött a katolikus perszonalizmus azon filozófiai alaptézise állt, amely az egyén és az állam két szélső pontja mögött egy organikus társadalmi rendet feltételezett.¹² Ezzel szemben a javaslat előterjesztője, Roberto D’Aprigliano *Lucifero*, a Szabadság Nemzeti Pártjának képviselőjében azzal vádolta a kereszténydemokrata hozzászólót, hogy a korporativista államhoz való visszatérést képviseli. Liberális képviselőként arra hívta fel a figyelmet, hogy a 20. században megújult liberalizmus számára már elfogadható bizonyos szektorok nacionalizálása és az állam ellenőrző, illetve koordináló funkcióinak elismerése.

A vitából következően az 1946. október 16-i ülésen az első albizottság az alábbi cikket fogadta el, ami néhány ponton nem egyezett a harmadik albizottság szeptember 27-én elfogadott és október 1-jén módosított javaslatával.

¹¹ Uo. 414.

¹² A kereszténydemokrata párton belül jól elkülöníthető egy csoport, amely Giuseppe Dossettiről kapta a nevét. A dossettianus kör – ide tartozott többek között Giorgio La Pira, Costantino Mortati, Lelio Basso, Aldo Moro – Szent Tamás keresztény politikafilozófiáját ötvözve a Jacques Maritain nevével fémjelzett katolikus perszonalizmussal, a modern kor egyik legnagyobb kihívásának az atomizálódott és elszigetelődött egyén társadalmi kapcsolatrendszerének újjáépítését tartotta, amelyet a liberalizmus teremtett meg, és a totális diktatúrák használtak fel saját céljaikra. Olyan alkotmányos berendezkedést kívántak létrehozni, amelyben az egyénhez fűződő jogokat egy plurális társadalmi rend, a társadalmi csoportok és szervezetek alkotmányos jogainak elismerése egészíti ki. Ez a nézőpont húzódott meg a magántulajdon mellett más közösségi tulajdoni formák elismerésében. GIOVANNINI, ALBERTO: *La democrazia costituzionale e le sue matrici giusnaturalistiche: i lavori costituenti*. Firenze, 2013, Università degli studi di Firenze, 59–65.

„A fogyasztási javak és termelési eszközök magán-, szövetkezeti, intézményi és állami tulajdonban lehetnek. A munka és takarékoskodás gyümölcseként elismert magántulajdon célja az egyén, valamint családja fejlődésének és szabadságának biztosítása. Annak érdekében, hogy a személyes tulajdon mindenki számára hozzáférhető legyen, a törvény a gazdasági tevékenységeket a kollektív érdekekben koordinálva, valamint a munkához való jogot és a méltó életet minden állampolgárnak biztosítva, meghatározza a tulajdonátruházás és tulajdonszerzés módját, a föld és a termelés egyéb eszközei magántulajdoni formájának használatát és korlátait, fenntartja a tulajdont az államnak, az intézményeknek, a fogyasztóknak és munkavállalóknak a közszolgáltatások és tényleges monopóliumok sajátosságaival bíró vállalkozások meghatározott kategóriában.”¹³

Ebben a változatban jelen volt a harmadik albizottsági eredmény vitájaként mellőzött munka és takarékoskodás gyümölcseként meghatározott tulajdon, az egyéni szabadság liberális elve és a társadalmi érdekek szolgálatában álló számos közösségi tulajdoni forma. Sőt ez a javaslat azáltal, hogy kiemeli a munkához való jogot és összekapcsolja a méltó élettel, megalapozza a tulajdonszerzés mindenki számára hozzáférhetővé tételét és a közérdekből való kisajátítás lehetőségét. Végül az október 26-i harmadik albizottsági tárgyaláson sor került a két bizottság álláspontjának összevetésére, amely az alábbi javaslatot eredményezte.

„A gazdasági javak a magán-, a szövetkezeti és a kollektív tulajdon tárgyai lehetnek. Az állam elismeri és védi a magántulajdont. Törvény határozza meg a tulajdonnal rendelkezés és használat módját, annak társadalmi rendeltetése és mindenki számára hozzáférhetővé tétele céljából. A gazdasági tevékenység koordinálása és a társadalmi hasznosság érdekében, a törvény közületi szerveknek, munkavállalók és fogyasztók közösségének juttathat egyes termelési javakat és termelési komplexumokat akár eredeti módon, akár kártalanítással történő kisajátítás útján.”¹⁴

Ezzel bekerültek a normaszövegbe a tulajdon társadalmi rendeltetése és a mindenki által történő megszerzésének az elvei, s ezek a végleges változatban is megtalálhatók. Bár a tulajdoni formák között a közösségi formák nagyobb hangsúlyt kaptak, hiszen annak szövetkezeti és állami formáját is elismerte a javaslat, ám a magántulajdont nevesítette azáltal, hogy annak az állam általi elismerésről és védeleméről rendelkezett. A végleges normaszövegben az utolsó mondat külön paragrafust kapott, ez került az Alkotmányozó Gyűlés általános vitájának következtében a 43. §-ba. A normaszöveghez szerkesztett bizottsági javaslat az 1946. szeptemberi és októberi ülésein elhangzott bal- és jobboldali érvek szintéziseként arra hívta fel a figyelmet, hogy a jelenkori alkotmányok feladata egyértelműen a magán- és közérdek, a magán- és közjavak összehangolása.

Végül az Alkotmányozó Gyűlés 1947. március-május során tárgyalta általános vitája következtében. A május 13-i végső változat az általános vita eredményeként a tulajdoni formákat csökkentette. A tulajdont ugyanis kizárólag magán- és köztulajdonként határozta meg. Ennek csupán egyetlen jogtechnikai indoka volt. A 43. §-ban külön helyet kapott a szövetkezeti forma, amely a

¹³ Az 1946. október 16-i első albizottság javaslata. CALZARETTI: *i. m.*

¹⁴ Az 1946. október 26-i harmadik albizottság javaslata. CALZARETTI: *i. m.*

munkavállalók és fogyasztók csoportjai számára közérdekből fenntartott vállalatokat, illetve vállalat típusokat nevesítette, az állam és a jogi személy megnevezése mellett. Itt az alkotmányozó a kártalanítással történő kisajátítást is lehető tette, bár ez a magántulajdon esetében is megjelent a normaszövegben [42. § (2) bek.]. Hasonló logikát követett a földtulajdon megszerzésére vonatkozóan, ami szintén a bizottsági tárgyalások egyik fontos eleme volt. Ezen a ponton a kis- és középgazdaságok támogatása mellett az állam beavatkozási lehetőségét biztosította a rendeltetésszerű fölhasználat, a föld minőségének javítása és a földosztás tekintetében (43. §).

3. A tulajdonjog viszonya az alkotmány egyes alapelveihez

Az első albizottság tizenkét, a közjogi dokumentum elején található alapelvet fogalmazott meg. Ezek közül a munka, az emberi méltóság és a szolidaritás játszik szerepet a tulajdonjog alkotmányos helyzetének megítélése szempontjából. A munka egyfelől összefonódott a demokratikus politikai rendszerrel [1. § (1) bek.], ám külön alapelvben (4. §) és az állampolgári jogok és köteleességek fejezetben egyaránt megtalálható. Kiemelkedő helyét annak köszönhetette, hogy az alkotmányozók közös nevezőn voltak a tekintetben, hogy modern társadalomban a munka jelenti a társadalmi kapcsolatrendszer és érdektagozódás alapját, így a tulajdonszerzés egyik forrása is egyúttal. Ugyanakkor az alkotmányjogi szakirodalomban vita tárgyát képezi, hogy mennyiben tekinthető az olasz állam szociális jogállamnak. Magában hordozza az első cikkely a jogállam materiális értéktartalmát vagy sem? Roberto Bin és Giovanni Pitruzzella szerzőpáros szerint az explicit kifejezés hiányában is szociális államnak tekinthető Olaszország, a munka kifejezése tehát önmagában is alkalmas arra, hogy a liberális állammal szemben ragadja meg az állam lényegét.¹⁵ A kiterjesztő értelmezés ugyanakkor a többi cikkel, azaz a 2. §-ban található szolidarista elvvel, továbbá a 3. § (2) bekezdésében rögzített szubsztanciális egyenlőség elvével, valamint a gazdasági kapcsolatok részben található második generációs jogok segítségével együtt válik az állam szociális minőségének alapjává. Ebben az esetben a munka megjelenítése a politikai rendszert meghatározó alapelvben az állam egyik aspektusára utal, mert kifejezi a gazdasági folyamatokba beavatkozó államot. Ezáltal az állam beavatkozhat a tulajdoni viszonyok alakulásába, egyrészt elősegítheti a tulajdonszerzést minden állam-

¹⁵ BIN, ROBERTO – PITRUZZELLA, GIOVANNI: *Diritto costituzionale*. Torino, 2010, G. Giapichelli, 53. A hatályos olasz alkotmány normaszövegének magyar fordítását lásd TRÓCSÁNYI LÁSZLÓ – BADÓ ATTILA szerk.: *Nemzeti alkotmányok az Európai Unióban*. Budapest, 2005, KJK-Kerszöv, 785–810.

polgára számára, másrészt a köztulajdoni formák segítségével előmozdithatja a közszolgáltatásokban való egyenlő részesedést a társadalom tagjainak.

A köztársasági alkotmány 2. §-a az ember individuális, személyi mivoltának és társadalmi kapcsolatrendszerének alapértékeit tartalmazza. A két elv együttes jelenléte azt a nézetet erősíti, hogy az ember személyiségének kibontakoztatása egyénként és a társadalom tagjaként is megilleti, ez a joga összhangban áll a szolidaritáson alapuló, az alkotmány későbbi helyein megfogalmazott kötelezettségekkel. Individuum és társadalom, szabadság és kötelezettség egymással hierarchikus viszonyban nem álló oldalai az emberi élet jogi megragadásának s egyúttal az Alkotmányozó Gyűlést meghatározó politikai eszmerendszerek közötti együttműködés bizonyítéka volt.

„E mögött a rendelkezés mögött nem pusztán az alkotmány különböző koncepciói, nem csupán a jog különböző víziói, hanem és mindenekelőtt két különböző politikai cél húzódott meg: a baloldal részéről elkerülni, hogy a törvényhozás az egyén jogai nevében akadályokat gördíthessen a gazdasági és társadalmi megújulásban, a katolikusok részéről pedig elérni jogok sorozatának egészével azt, hogy az ember ne kerüljön veszélybe az állami hatalommal szemben. Ebben a kettős célban jól megfértek egymással a klasszikus liberális örökségnek tekinthető polgári jogok más, a gazdasági tervezéssel összefüggő jogokkal, mint az adók kivetésének joga, a munkaválasztás szabadsága vagy a megtakarításhoz való jog; az öröklési jog és a köz- és magániskolákkal párhuzamosan létesíthető nevelési központok felállításának a joga, vagy egyes szervek jogképessége biztosításának a joga és a közhivatal-viseléshez való jog.”¹⁶

Ebből a szempontból a 2. § megalapozza az egyénhez fűződő jogokat, illetve a gazdasági és társadalmi kapcsolatokról eredő, valamint politikai jogokat egyaránt. A politikai ideológiákon túl az olasz jogfilozófiai gondolkodás egyik meghatározó teoretikusa, Giuseppe Capograssi éppen az ember társadalmi kapcsolatrendszerének hangsúlyossá tételével nevezte a cikkelyt a „társadalom nagy energiaközpontjait” (le grandi centri di energia sociale) magában foglaló alkotmányos rendelkezésnek.¹⁷ Az egyén ezekben az ún. energiaközpontokban képes az önmegvalósításra és a szolidaritásból eredő kötelezettségek teljesítésére. A normaszöveg ugyan a társadalmi szervezet (formáció) kifejezést használja, ám ezt is szélesen kell értelmezni, mert az alkotmányjogi szakirodalom nemcsak az egyesületi tagságokat, az adott egyházhoz, párthoz és érdekképviseleti szervezethez való tartozást, hanem a családi kapcsolatot is a társadalmi méltóság alapjának tekinti. Ebben a kapcsolatrendszerben az

¹⁶ MORTATI, COSTANTINO: *Principi fondamentali*. Bologna, 1975, Zanichelli, 51.; EGRESI KATALIN: *Az olasz alkotmány. Alkotmánytörténet, alkotmányelmélet és alkotmányos rendelkezések*. Budapest, 2013, Gondolat Kiadó, 146.

¹⁷ Giuseppe Capograssi (1889 Sulmona – 1956 Róma): a jogfilozófia professzora Sassari, Macerata, Nápoly, Padova és Róma egyetemén. A katolikus perszonalizmus filozófiai irányzatának egyik követője, alkotmánybíró. Fő műve: A jogtudomány problémája (1962 [1937]) amely a jogi tapasztalat kérdéskörét feszegeti. Halála után jelent meg a Gondolatok Giuliának (Pensieri a Giulia) című könyve, amely az egzisztencialista naplók sorába tartozik, és a későbbi feleségének 1918–1924 között írt leveleit tartalmazza. In *Dizionario Biografico degli Italiani*. www.treccani.it. A társadalmi méltóságra vonatkozó gondolatait lásd DEL GIUDICE, FEDERICO red.: *Diritto costituzionale*. 25. edizione. Napoli, 2010, Giuridiche Simone, 143.

önmegvalósítás egyik alapja a tulajdonnal való rendelkezés lett. A szolidaritásból eredő kötelezettségeket az alkotmány későbbi rendelkezései tartalmazzák. Ide tartoznak mindenekelőtt a munka alapelvében megnyilvánuló kötelezettség, azaz az egyénnek a munkáján keresztül kell hozzájárulnia a társadalom anyagi és szellemi fejlődéséhez, a haza védelméhez (52. §), a közteherviselési kötelezettséghez (53. §) és a Köztársasághoz, valamint az alkotmányhoz és a törvényekhez való hűséghez (54. §). A kötelezettségek felsorolása már ezen a ponton jól tükrözi, hogy az alkotmány egészét átható elvekről van szó, a szolidaritás elve a munka alapelvével egyaránt érintkezik.

4. Egyéni szabadság és társadalmi rendeltetés az alkotmányjog szemszögéből

A tulajdonjogra vonatkozó normaszöveg végleges változatának elfogadása után a közjogi szakirodalmat annak a viszonyoknak az elemzése foglalkoztatta, amely ezen jog természeti jogi eredetű elvei – szabadság és önkibontakozás – és a társadalmi szolidaritásból eredő kötelezettségek alkotmányos alapelve között, azaz a tulajdon társadalmi funkciója között áll fenn. A közjogászok jelentős része egyetértett abban, hogy a klasszikus liberális értékek mellett a kereszténydemokrácia és a baloldali – szocialista és szociáldemokrata – pártok által egyaránt támogatott társadalmi hasznosság összeegyeztetése a második világháború után gazdasági és társadalmi kihívásoknak teljes mértékben megfelel.

Ebből a szempontból kiemelhető Costantino *Mortati* – alkotmányjogász, egyetemi professzor és alkotmánybíró – álláspontja, aki ugyan az alapvető jogok és kötelek normaszövegének kidolgozásában nem vett részt, mert a második albizottság munkájában az államszervezeti rendelkezések kidolgozásáért felelt, az alkotmány hatályba lépése után, immár az Alkotmánybíróság helyettes elnökeként külön művet szentelt e problémának. Az 1967-ben Nápolyban megjelent műve, az *Adalékok a tulajdon elméletéhez* azt a kérdéskört feszegette, hogy az alkotmányban megtalálható társadalmi rendeltetés kifejezés mennyiben változtatta meg a tulajdon hagyományos szerkezetét. Nézete szerint nem fér kétség ahhoz, hogy nem egyszerű terminológiai fordulatról van szó, hanem a tulajdon magán- és közformájának radikális megújításáról, amennyiben a 42. § világosan megmutatja számunkra a magánérdekek és a közérdekek közötti összhang szükségességét. A kereszténydemokrata politikus maga is elismerte, hogy ezen alkotmányos cikkely mögött ideológiai értékek összeegyeztetése történt, ám az alkotmány a tulajdont tágabb értelemben fogta fel az előző korszakok alkotmányos szabályozásához képest. Hogyan? Mortati számára minden jogintézmény társadalmi funkcióval bír, amely abban nyilvánul meg, hogy méltányosabb társadalmi viszonyokat kíván létrehozni.

„A felelősségben, az elbirtoklásban, a munkaviszonyban, a szerződésben, a társadalmi rendeltetés alapelvei valósulnak meg különböző formákban, s időről időre pontosan meghatározzák saját jelentéstartalmukat, ami egyúttal működésük lényeges és szükséges feltételeit képezik. Az értelmező nem vonhatja ki magát azon feladat alól, hogy pontosítsa azt a kritériumot, amely alapján a tulajdonos tevékenysége a társadalmi szolidaritás nevében meghatározható.”¹⁸ Igen jelentős különbség érződik az 1789-es Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozata és az 1927-es Carta del Lavoro dokumentumaiban található jogi normák értéktartalma mögött, hiszen az előbbi a klasszikus liberális ideológiának – az állami beavatkozás teljes hiányának –, az utóbbi az etatizmusnak, az egyén privát szférájába, társadalmi kapcsolatrendszerébe és a gazdasági javak elosztásába beavatkozó államnak a példája. Mortati a társadalmi rendeltetés alkotmányos normaszövegben történő nevesítését a társadalom tagjai közötti szolidaritás szimbólumaként értelmezte, amelynek egyértelmű célja a méltányosabb és egyenlőbb társadalmi kapcsolatrendszerek kialakítása. A kereszténydemokrata alkotmányjogász ezt a liberális és etatista törekvések elutasításának a példajaként tartotta számon. Ugyanakkor elgondolkodtató az a kijelentése, hogy a magántulajdon társadalmi rendeltetése rokon a „jóhiszeműség” a „jó gazda gondossága” és a „jó szokás” értékeihez, mivel nézete szerint mindegyik polgári jogban megtalálható elv végső soron visszavezethető a méltányos emberi kapcsolatokra.¹⁹

Santoro *Passarelli* a magántulajdon és társadalmi rendeltetés viszonyában abból indult ki, hogy a 42. §-ban található köztulajdoni forma nevesítése jelentős mértékben változtatta meg a tulajdon tárgyának képező javak célra irányultságát. Amíg a magántulajdon elismerése és védelme állt a közjogi rendszer középpontjában, addig a magánérdekek védelme volt az állam elsődleges feladata. Most a társadalom közös érdekei is védelemben részesülnek, ám ez mindig szorosan kapcsolódik valamely közfunkcióhoz. Nyilvánvaló, hogy itt annak a klasszikus liberális elvhez szorosan kapcsolódó utilitarista felfogásnak az elutasítása áll, amely szerint a közérdek a privát érdekek egyszerű összeadódásából állítható elő, tehát a társadalomban „a lehető legtöbb ember legnagyobb boldogsága” vezet el a közösség egészének boldogulásához.²⁰ Ezzel ellentétben a közérdek/közjó az egyéni érdekek fölött álló entitásként is definiálható, amely a köztulajdon formájának alkotmányos elismerésében világosan körvonalazódik. Ugyanakkor ez nem jelenti, és nem jelentheti a magántulajdon alkotmányjogi szempontból kiemelkedő helyzetének csorbulását. Itt arról van szó, hogy a magántulajdon és a köztulajdon a társadalom összműködése szempontjából eltérő célokat valósít meg, ezek mögött pedig más típusú, ám egyaránt védendő érdekek állnak:

„Ezzel elérkezünk a köz- és magántulajdon szintetikus értelméhez: az első a funkcióhoz, nem pedig az alanyi joghoz kötött hatalom, itt a hatalom a tulajdonhoz úgymond hozzátartozik, az utóbbi alanyi jog, mert a jogban megtestesült hatalom és annak szabad gyakorlása biztosított.... Az alkotmány ugyan nem minősíti a magántulajdont ala-

¹⁸ MORTATI, COSTANTINO: *Contributo alla teoria della proprietà*. Napoli, 1967, 25–26.

¹⁹ Uo. 29.

²⁰ PASSARELLI, SANTORO: *Presentazione a Proprietà privata e funzione sociale*. In *Proprietà privata e funzione sociale*. Padova, 1976, 25.

nyi jognak, ám ez teljesen feleslegesnek tűnik, mert evidens módon következik abból a szabályozásból, amellyel az alkotmányozó a jogalkotóra bizza, hogy a törvény szintjén határozza meg a tulajdon gyakorlását és annak korlátait.”²¹

A magán- és köztulajdon ilyen formában történő megkülönböztetése érhető tetten más alkotmányos rendelkezésben is. Azáltal, hogy az alkotmány védi a magánkezdeményezés szabadságát (41. §), a földet mint az elsődleges termelési javat (44. §) – különös tekintettel a kis- és magántulajdoni formákra –, vagy a takarékoskodást, s ezen keresztül az állam hozzájárul ahhoz, hogy a lakosság lakáshoz és mezőgazdasági termelőeszközökhöz jusson (47. § 2. bek.), mind a tulajdonszerzés legfontosabb módjainak tekinthető.

„Így nem a magántulajdon általában a társadalmi rendeltetés szolgálatában álló tulajdoni forma, hanem a tulajdon tárgyát képező javak, amelyek különböző mértékben bírnak társadalmi funkcióval. Ez a társadalmi rendeltetés igen jelentős mértékben lehet különböző, így nem véletlen, hogy az alkotmányozó nem a 41. § (2) bek.-ben található és magánkezdeményezés szabadságára vonatkozó társadalmi hasznosság kifejezést használta a tulajdonnal kapcsolatban, hanem a társadalmi rendeltetést.”²²

Az olasz alkotmányjogász számára a magántulajdon elsődlegesen magánérdeket szolgáló és védő jogintézmény, amely a tulajdon tárgyai tekintetében különbözőképpen bír társadalmi funkcióval, a köztulajdon pedig meghatározott közfunkcióhoz kötött közérdek kielégítésére szolgál.

Teljesen más következtetéseket vont le Giovanni Tarello, aki a tulajdon társadalmi rendeltetése formulában többféle eltérő jelentéstartalmat fedezett fel. Ezek az alábbiak:²³

1. Matematikai és logikai értelemben: a magántulajdon mint a társadalom jogintézménye maga is társadalmi, ezért társadalmi funkciókkal bír.
2. Instrumentális értelemben: minden létező dolog rendelkezik valamilyen funkcióval, tehát jó valamire (valaminek a biztosítására vagy elérésére). Ez esetben azt állíthatjuk, hogy a magántulajdon a társadalom fennmaradásának és összműködésének az alapja, tehát a társadalom egyik alapkövéként kell védeni.
3. Végül abban az értelemben is lehet a magántulajdonnak társadalmi funkciója, hogy nem az adott létező társadalomhoz kapcsoljuk, hanem a társadalmiságot absztrakt értelemben fogjuk fel, hiszen a jogalkotó biztosítja a magántulajdon megszerzését, a tulajdonjog körébe tartozó jogosítványok élvezetét a törvény által kijelölt korlátok között.

Tarello szerint, bár az alkotmány nem a tulajdonjogot, hanem a magántulajdont rögzíti, nem vonható kétségbe, hogy a magántulajdon alanya nem a társadalom „funkcionáriusa” azaz a tulajdonos és a tulajdon tárgya közötti viszonyt nem lehet instrumentalizálni, tehát a tulajdonos nem társadalmi

²¹ Uo. 26.

²² Uo. 28.

²³ TARELLO, GIOVANNI: *La disciplina costituzionale della proprietà privata. Lezioni introduttive. Corso di diritto civile.* Genova, 1973, 27–28.

érdekek pusztá kizsgálója. Ebben az esetben ugyanis sérülne a tulajdonjog körébe tartozó jogosítványok gyakorlása. A társadalmi rendeltetés révén nem vesztí és nem vesztethí el e jog alanyi jogi jellegét.

Amennyiben azt vizsgáljuk, hogy milyen jelentéstartalommal bír a tulajdon mindenki számára megszerzethetvé tétele, akkor szintén több értelmet tulajdoníthatunk neki:

1. Az alkotmányozó ezzel a terminológiával kívánja biztosítani, hogy senki, a társadalom egyetlen csoportja se legyen kizárható a tulajdonszerzésből.
2. A hagyományos liberális értékrend és arra épülő jogrend szimbóluma, amennyiben az egyén önkibontakozási lehetőségét biztosítja. A jogegyenlőség ugyanis alapjává vált a 19. századi szabadversenyos kapitalizmus három alappillérenek: a magántulajdonnak, a magánkezdeményezés szabadságának és a szabad kereskedelemnek.²⁴

Az alkotmányos rendelkezés célja, hogy a kifejezés liberális értékrendhez kötöttségét továbbfejlesztve, a mindenkori törvényalkotó hatáskörébe utalja az anyagi javak méltányosabb, nagyobb fokú társadalmi egyenlőséget biztosító elosztását, amely a magántulajdon megszerzésével érhető el. Azáltal, hogy a társadalomban minden ember magántulajdonnal bírhat, az egyúttal megfelel az alkotmány alapelvei közül az emberi méltóság perszonalista és társadalmi vetületének és a szubsztanciális értelemben felfogott egyenlőség elvének.

Alessandro Lener a személy (persona) és a tulajdon közötti viszony elemzését kiterjesztette a magánkezdeményezés szabadsága (41. §), a takarékoskodás (47. §) és a közérdekből kisajátítás (43. §) alkotmányos rendelkezéseinek vizsgálatára. Amennyiben a tulajdon tárgyát képező javak: fogyasztási és tartós (beleértve a lakást is!) javak élvezetében ragadjuk meg a magántulajdonnal való rendelkezés lényegi tartalmát, akkor ezen jog konkrét gyakorlása és az a lehetőség, hogy a tulajdonszerzés mindenki számára elérhető legyen, nem tükrözhet ellentmondást. A szerző a magánjog újkori fejlődésének háttere tekintetében különbséget tett az újkor és modern kor között.

„A 19. századi polgári jogi kódexek idején a magánjog központi alanyaként felfogott személy számára rendkívül tág terek álltak rendelkezésre, mind a földterület, mind az ipari és kereskedelmi fejlődés terén. Mára ezek a terek vagy nem léteznek, vagy olyan mértékben csökkentek, hogy az ökológiai-gazdasági vita éppen a fejlődés korlátainak témája körül bontakozott ki.”²⁵

A személyes tulajdon tárgyai ugyanis nem absztrakt értelemben állnak a jogalkotó előtt, hanem a maga konkrét történeti-szociális összefüggésükben, az alkotmányos felhatalmazáson alapuló törvény fogja meghatározni azt, hogy mely anyagi javak milyen társadalmi funkcióval bírnak, azaz hogyan tudnak a méltányosabb és egyenlőbb társadalmi viszonyok iránti elvárásnak megfelelni. A társadalmi rendeltetést mindig a közösség egészének anyagi és spirituális fejlődésében kell szemlélni a maga komplexitásában: 1. az anyagi

²⁴ Uo. 31–32.

²⁵ LENER, ALESSANDRO: Problemi generali della proprietà. In *Proprietà privata e funzione sociale*. Padova, 1976, 18.

javak sokféleségében, 2. a javakkal rendelkezők alanyi vetületében és 3. a tevékenység hasznosságában. Nem véletlen, hogy a magánkezdeményezés szabadsága a társadalmi hasznossággal, az emberi szabadsággal és méltósággal együtt jelenik meg a 41. §-ban, sőt a magán- és állami gazdasági tevékenységek mércéjéül is a társadalmi célok szolgálatát jelölte meg az alkotmányozó.

Ezt a problémát elemezte részletesen Francesco Galgano, aki a magán személyek vonatkozásában nem a tulajdonost, hanem a vállalkozót, illetve annak társadalmi összefüggésrendszerét vizsgálta behatóbban. Ahogy a bizottsági viták során, úgy a közjogi szakirodalomban is több jogtudós veti egybe a tulajdonos és vállalkozó helyzetét. A szerző kitűnően érzékeltette, hogy a vállalkozó figurája éppen úgy megváltozott az elmúlt kétszáz évben, mint a tulajdonosé.

„A vállalkozó (imprenditore) alakja jól elkülöníthető a tradicionális kereskedő (commerciant) típusától, hiszen ez utóbbi az »ügyek embere«, a »spekulátor«; az előbbi, mint a kereskedő premodern alakjának helyettesítője, a gazdagság előállítója (produttore), ezáltal az egész közösség hasznos tagja.”²⁶

A vállalkozó társadalmi renddel való viszonya egészen más minőségű, hiszen személye a termelőben, az előállítóban ölt test, amely őt a társadalom szerves részévé teszi. Ebből következik, hogy a 41. §-ban a magánkezdeményezés szabadsága a társadalmi hasznossággal kerül egy szintre, a magán gazdasági tevékenység pedig a társadalmi célok szolgálatában áll. A szabadság lényegi elemei: 1. az emberi és anyagi erőforrásokkal való rendelkezés, 2. a termelési tevékenység megszervezése, 3. a termelés típusának, tárgyának megválasztása, 4. termelés mennyiségének, módjának, helyének megválasztása, amely egyúttal mások ugyanezen jogainak elismerésével együtt részesül alkotmányos védelemben. A vállalkozási tevékenység szabadsága ugyanakkor szerves összefüggésben áll nemcsak a tulajdonnal, hanem a munkára vonatkozó jogokkal és köteleességekkel, illetve a szerződésekkel, amely alapja mindenfajta gazdasági tevékenységnek.

A fent elemzett álláspontokhoz hasonlóan Galgano ugyancsak érzékletesen szemlélteti azt a változást, amely a magánkezdeményezések terén végbement:

„A magángazdaság szabadságának alkotmányos elismerése az állampolgár állammal szembeni szabadságának forrása, szoros történelmi kapcsolatban áll a polgári forradalom által bevezetett ipar és kereskedelem szabadsága elvvel. Ezen alapelv forradalmi vonása a feudális arisztokratikus politikai és gazdasági rend eltörlése volt, amelyben a kereskedelem folytatása és az iparüzés a szuverén által időről időre biztosított kiváltságaiban öltött testet. Az akarat önmagában elegendő volt ahhoz, hogy valaki kereskedelmi tevékenységbe kezdjen – állapították meg az előző század jogászai, s ezt a forradalmi törekvést a polgárság valósította meg, amely mögött igen széles kulturális/mentális fejlődés állt: a gazdasági rendszer működésének autonóm volta, a gazdaság politikai rendszertől független működése, a piac belső szabályainak megléte és a természetes jogok, a laissez faire elve, amely az ember elidegeníthetetlen és természetes jogaira épített az állami hatalommal szemben.”²⁷

²⁶ GALGANO, FRANCESCO: *L'Imprenditore*. 3. edizione. Bologna, 1980, 108.

²⁷ Uo. 109.

Ezzel szemben a jelen kor állama új kihívások előtt áll. A gazdasági fejlődés társadalmi igazságosság szolgálatába állítása éppen az emberi méltóság biztosítása miatt várja el az államtól a gazdasági és a társadalmi igények összehangolását a gazdasági és elosztási folyamatokba való beavatkozás által. Az új alkotmányos szabályozás alapelvei a következők:²⁸

1. Az olasz alkotmány 43. §-a lehetővé teszi – közérdekből – létfontosságú szolgáltatásokat végző vállalatok, vállalatípusok kártalanítással történő kisajátítását, vagy éppen a közületi szervek számára lehetővé teszi mind országos, mind regionális szinten ezen területeken a tulajdonszerzést.
2. A 41. § utolsó bekezdése a gazdasági tevékenység egyenjogú szereplőjévé teszi az állami tevékenységet.
3. Mind a kisajátítás, mind a magánkezdeményezés szabadságának szabályozását törvényi szintre emeli.

Ezzel az alkotmányozó egy vegyes – magán- és köztulajdon formákat, illetve magán- és közjellegetű gazdasági tevékenységeket – megvalósító gazdasági rendszer létrehozását tűzte ki célul, ami nem azonos a 19. századi liberális, de a két világháború közötti államosított gazdasági renddel sem. Az előbbi abszolutizálta az egyén szabadságát, s egyetlen korlátként mások ugyanolyan szabadságának tiszteletben tartását jelölte meg, az utóbbi megsemmisítette azt. A köztársasági olasz alkotmány a társadalmi hasznosságot az egyéni szabadság kizárólag öncélú hasznoszerzés céljából való kibontakozását kívánja a törvény által megjelölt mértékben és irányban korlátozni.

5. Összegzés

A tulajdonjog az Alkotmányozó Gyűlés albizottságaiban és plenáris ülésén egyaránt jelentős, ám termékeny vitákat váltott ki. Mint az olasz alkotmány legtöbb cikkelyén, ezen is látszik a második világháború utáni politikai ideológiák – mindenekelőtt a bal- és jobboldali értékek – közötti nézeteltérés, ám ez az alkotmányozó atyákat korántsem zavarta meg abban, hogy olyan konszenzust alakítsanak ki, amely megfelelt a jelenkor kihívásainak, és szakított a múltbeli tapasztalatok hiányosságaival. E tekintetben, ha csupán a tulajdonjogra vonatkozó 42. §-t nézzük, akkor megállapítható, hogy új elemként megjelent a magántulajdon társadalmi rendeltetése és az a törekvés, hogy mindenki számára megszerezhető legyen. Amennyiben a tulajdonjoggal kapcsolatos egyéb, a gazdasági jogok fejezetben található alkotmányos cikkeket is bevonjuk az értékelésbe, akkor az is látható, hogy a közszolgáltatások területén a köztulajdoni formák, a tőkés gazdaságban gyengébb félnek számító

²⁸ Uo. 111.

munkavállalók és fogyasztók érdekeinek védelme, a takarékoskodás állami védelme, a földtulajdon területén a kis- és középbirtok előnyben részesítése, továbbá a társadalmi hasznosság keretei között szabad magánkezdeményezés egyaránt a korábbi klasszikus liberális értékrenden való túllépést szolgálták, mindezt egy demokratikus politikai rendszer keretei között.

Felhasznált irodalom

- BIN, ROBERTO – PITRUZZELLA, GIOVANNI: *Diritto costituzionale*. Torino, 2010, G. Giappichelli.
- CALZARETTI, FABRIZIO red.: *La nascita della Costituzione. Le discussioni in Assemblea Costituente a commento degli articoli della Costituzione*. www.nascitacostituzione.it
- CHELI, ENZO: *Divergenze nella storiografia e linee di una possibile ricerca – Il contributo italiano alla storia del Pensiero–Diritto*, 2012.
- DEL GIUDICE, FEDERICO red.: *Diritto costituzionale*. 25. ed. Napoli, 2010, Giuridiche Simone.
- DEL GIUDICE, FEDERICO red.: *La costituzione esplicata. La Carta fondamentale della Repubblica spiegata Articolo per Articolo*. 9. ed. Napoli, 2010, Gruppo Editoriale Esselibri-Simone.
- Dizionario Biografico degli Italiani*. Il Portale del Sapere. <http://www.treccani.it>.
- EGRESI KATALIN: *Az olasz alkotmány. Alkotmánytörténet, alkotmányelmélet és alkotmányos rendelkezések*. Budapest, 2013, Gondolat Kiadó.
- FINOCCHIARO, ALFIO: Il diritto di proprietà nella giurisprudenza italiana. In *Il diritto di proprietà nella giurisprudenza costituzionale. Incontri tra la Corte costituzionale italiana la Corte costituzionale spagnola e il Tribunale costituzionale portoghese*, 2009. október 8–11. Lisszabon. <http://www.cortecostituzionale.it>, 2015.04.10.
- GIOVANNINI, ALBERTO: *La democrazia costituzionale e le sue matrici giusnaturalistiche: i lavori costituenti*. Firenze, 2013, Università degli studi di Firenze.
- GALGANO, FRANCESCO: *L'Imprenditore*. 3. ed. Bologna, 1980.
- LENER, ALESSANDRO: Problemi generali della proprietà. In *Proprietà privata e funzione sociale*. Padova, 1976.
- LENKOVICS BARNABÁS: *Magyar polgári jog. Dologi jog*. Budapest, 2006, Eötvös József Könyvkiadó.
- MORTATI, COSTANTINO: *Contributo alla teoria della proprietà*. Napoli, 1967.
- MORTATI, COSTANTINO: *Principi fondamentali*. Bologna, 1975, Zanichelli.
- PASSARELLI, SANTORO: Presentazione a Proprietà privata e funzione sociale. In *Proprietà privata e funzione sociale*. Padova, 1976.

- RODOTÀ, STEFANO: La proprietà all'assemblea costituente. In *Politica del diritto*. 1979.
- Statuto Albertino*. In DEL GIUDICE, FEDERICO red.: *La costituzione esplicata. La Carta fondamentale della Repubblica spiegata Articolo per Articolo*. 9. ed. Napoli, 2010, Gruppo Editoriale Esselibri-Simone, 381–395.
- TARELLO, GIOVANNI: *La disciplina costituzionale della proprietà privata. Lezioni introduttive. Corso di diritto civile*. Genova, 1973.
- TRÓCSÁNYI LÁSZLÓ – BADÓ ATTILA szerk.: *Nemzeti alkotmányok az Európai Unióban*. Budapest, 2005, KJK-Kerszöv.